

Kristi trofasthed

Den subjektive bestemmelse af πίστις Χριστοῦ
i Galaterbrevet

BA-PROJEKT 2011

Seminar: Galaterbrevet

Vejleder: Klaus Vibe

Problemformulering:

En undersøgelse af πίστις Χριστοῦ-udsagnene i Galaterbrevet 2,15-3,29 med henblik på at vurdere plausibiliteten af en subjektiv bestemmelse af genitivkonstruktionen og de teologiske implikationer heraf.

Antal ord i besvarelsen: 8.994

Filip Odgaard Bodilsen

Juni 2011

1 Abstract

Fierce debate has arisen over the Greek phrase πίστις Χριστοῦ which occurs in several crucial passages in the *corpus Paulinum*, not least in Galatians 2-3. The genitive is ambiguous and usually translated and understood in either objective (“faith *in* Christ”) or subjective (“faithfulness *of* Christ”) terms. However, in the wake of recent discussion the subjective interpretation seems to have won the day, and thus we may ask: Has the debate really reached its conclusion, or is there more to be said? As far as one can tell, the non-subjective understanding of the genitival construction still has its advocates...

The importance of the debate is integral to the fact that the subjective understanding is deemed to be fraught with theological significance. But how are the theological implications of this particular interpretation of πίστις Χριστοῦ to be judged?

This paper's objective is to deal with the questions above, that is, to examine the subjective reading of πίστις Χριστοῦ in Galatians 2:15-3:29 in order to assess the *plausibility* of this reading and consider its theological *implications*.

A preliminary consideration of *linguistic* clues tend to be insufficient in determining the plausibility of the subjective interpretation, and consequently, *exegesis* has been called to attention. Certain *exegetical* observations, especially from 2:20 and 3:15-29, do seem to favour the subjective reading; however, even though this rendering must be regarded *plausible*, it still remains exegetically contested. *Theological* arguments maintain the *possibility* of the subjective interpretation without necessarily *demanding* it.

The survey of the theological dimension demonstrates that though distinct implications can be put forward it is entirely possible to sustain these “implications” even *without* a subjective interpretation of πίστις Χριστοῦ. This interpretation seems to *accentuate* certain theological aspects which also follow from other passages of Galatians. Consequently, the subjective rendering does not result in any major theological breakthrough, and it seems less theologically controversial than often supposed.

2 Indhold

1. Abstract	1
2. Indhold	2
3. Forkortelser og bemærkninger	4
4. Indledning	5
4.1. En ny oversættelse	5
4.2. Πίστις Χριστοῦ-formuleringerne	5
4.3. Problemstilling: Den subjektive bestemmelse af πίστις Χριστοῦ	6
4.4. Tekstfelt og fremgangsmåde	6
4.4.1. Tekstfelt	6
4.4.2. Fremgangsmåde	7
5. Indledende lingvistiske indikationer	8
5.1. Fortolkningshistorie	8
5.2. Πίστις i <i>corpus Paulinum</i>	8
5.3. Et syntaktisk <i>notabene</i>	8
5.4. Delkonklusion	9
6. Eksegetisk argumentation	10
6.1. Introduktion	10
6.2. Gal 2,16-21	10
6.2.1. <i>Pro</i>	10
6.2.2. <i>Contra</i>	10
6.2.3. Diskussion	11
6.3. Gal 3,1-5(6)	11
6.3.1. <i>Pro</i>	11
6.3.2. <i>Contra</i>	12
6.3.3. Diskussion	12
6.4. Gal 3,6-14	13
6.4.1. <i>Pro</i>	13
6.4.2. <i>Contra</i>	13
6.4.3. Diskussion	14
6.5. Gal 3,15-29	15
6.5.1. <i>Pro</i>	15
6.5.2. <i>Contra</i>	15
6.5.3. Diskussion	16
6.6. Delkonklusion	17
7. Den teologiske dimension	18
7.1. Teologiske argumenter	18
7.2. Teologiske implikationer	19
7.2.1. Forudsætning eller implikation?	19
7.2.2. Teologiske indvendinger	19
7.2.2.a. <i>Tilegnelse?</i>	19
7.2.2.b. <i>Imitatio Christi</i>	20

7.2.3. Tre teologiske implikationer	20
7.2.3.a. <i>Det guddommelige initiativ</i>	20
7.2.3.b. <i>Et Kristus-formet liv</i>	20
7.2.3.c. <i>Forholdet mellem kristologi og soteriologi</i>	20
7.2.4. Subjektivtolkningens teologiske vægt	21
7.2.4.a. <i>Det guddommelige initiativ</i>	21
7.2.4.b. <i>Et Kristus-formet liv</i>	21
7.2.4.c. <i>Forholdet mellem kristologi og soteriologi</i>	21
7.3. Delkonklusion	22
8. Konklusion	23
8.1. Plausibilitet	23
8.2. Implikationer	23
9. Perspektivering	25
9.1. Videre studier	25
9.2. Et homiletisk perspektiv	25
10. Bibliografier	26
10.1. Tekstudgaver	26
10.2. Samlet bibliografi	26
10.3. Fra fællespensum	29
10.4. Selvvalgt litteratur	29
10.5. Supplerende litteratur	30

3 Forkortelser og bemærkninger

BDAG: Bauer, Walter og Frederick William Danker. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. 3. udgave

DO92: *Bibelen* (autoriseret dansk oversættelse, 1992)

LXX: *Septuaginta*

MT: Den masoretiske tekst

NET: *NET Bible*. <http://net.bible.org>

Litteraturhenvisninger er angivet som (førstnævnte) forfatter, årstal og sidenummer, fx ”Campbell 2009, 840”. Hvis forfatternavnet entydigt fremgår af konteksten, er dette udeladt i henvisningen.

Som tekstudgaver er henholdsvis *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (5. udgave) og *Novum Testamentum Graece* (27. udgave) anvendt.

4 Indledning

4.1 En ny oversættelse

Men fordi vi ved, at et menneske ikke retfærdiggøres af lovgerninger, men kun ved *tro på Jesus Kristus*, har også vi sat vores lid til Kristus Jesus for at gøres retfærdige af *tro på Kristus* og ikke af lovgerninger. For af lovgerninger vil intet menneske blive retfærdigt. (Gal 2,16 [DO92], min kursivering)

[Y]et we know that no one is justified by the works of the law but by *the faithfulness of Jesus Christ*. And we have come to believe in Christ Jesus, so that we may be justified by *the faithfulness of Christ* and not by the works of the law, because by the works of the law no one will be justified. (Gal 2,16 [NET], min kursivering)

Med Gal 2,16 som et vigtigt skriftbelæg har god protestantisk lære været, at mennesket retfærdiggøres ikke ved lovgerninger, men ved *tro på Kristus*. Imidlertid hævdes det nu med større og større intensitet, at det græske syntagma *πίστις Χριστοῦ*, som i to varianter forekommer i nævnte vers fra Galaterbrevet, *ikke* bør oversættes ”tro på Kristus”, men snarere ”Kristi tro” eller ”Kristi trofasthed”, hvor Kristus ikke forstås som troens objekt, men som den, der udviser tro eller trofasthed. De to bibeloversættelser ovenfor afspejler dilemmaet: Bør den traditionelle, protestantiske læsning (”tro på Kristus”) fastholdes, eller er det nye alternativ (”Kristi tro”, ”*the faithfulness of Christ*”) at foretrække?

4.2 Πίστις Χριστοῦ-formuleringerne

I forskningen anvendes *πίστις Χριστοῦ* som samlebetegnelse for fem varianter, fordelt på syv forekomster i *corpus Paulinum* (jf. Dunn 2002, 250f):

πίστις Χριστοῦ (Gal 2,16; Fil 3,9)

πίστις Ἰησοῦ (Rom 3,26)

πίστις Χριστοῦ Ἰησοῦ (Gal 2,16)

πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ (Rom 3,22; Gal 3,22)

πίστις τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ (Gal 2,20)¹

Flest gange optræder formuleringen altså i Galaterbrevet – i alt fire gange. Det introduceres i det yderst kompakte vers 2,16, hvor der endda er en dobbelt forekomst, og gentages i 2,20 og 3,22. Bemærkelsesværdigt er det, at afsnittet 2,15-3,29, hvor de fire gange *πίστις Χριστοῦ* optræder, desuden har en særdeles stor forekomst af substantivet *πίστις* samt en mindre forekomst af det beslægtede verbum *πιστεύειν*. En fyldestgørende tolkning af *πίστις Χριστοῦ* i Galaterbrevet må derfor ske under hensyntagen til den øvrige *πιστ*-terminologi.

¹ Desuden kan også *διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ* i Ef 3,12 inkluderes, eftersom konteksten giver dette udtryk en tydelig *πίστις Χριστοῦ*-nuance. Karl Friedrich Ulrichs (2007, 71ff) foreslår, at en variant også optræder i 1 Thess 1,3, idet genitivkomplekset *τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ* kan forstås som underled til *τῆς πίστεως*. Endelig kan det nævnes, at håndskriftet P⁴⁶ i Gal 3,26 læser *διὰ τῆς πίστεως Χριστοῦ Ἰησοῦ* (se afsnit 6.5.2).

4.3 Problemstilling: Den subjektive bestemmelse af πίστις Χριστοῦ

De to oftest anførte grammatiske bestemmelser af πίστις Χριστοῦ er henholdsvis den *objektive* og den *subjektive* bestemmelse af genitiven,² dvs. at Χριστοῦ kan forstås enten som *objekt* for verbalhandlingen i substantivet πίστις (”tro på Kristus”) eller som *subjekt* for samme verbalhandling (”Kristi trofasthed”).³

Siden tiden omkring forrige århundredeskifte er den subjektive bestemmelse blevet hævdet med varierende styrke, og særligt har den opnået tilslutning i kølvandet på udgivelsen af *Richard B. Hays' afhandling The Faith of Christ* i 1983.⁴ Adskillige NT-forskere mener i dag, at den subjektive bestemmelse absolut må foretrækkes, og at den traditionelle objektive tolkning hviler på et meget skrøbeligt grundlag. Den traditionelle tolkning har dog stadig sine tilhængere, et faktum, der indikerer, at subjektivbestemmelsen ikke er fuldkommen uafviselig. En undersøgelse af dens plausibilitet forekommer derfor relevant.

Når bølgerne undertiden går højt i diskussionen mellem tilhængerne af de forskellige tolkninger, skyldes det, at udtrykket πίστις Χριστοῦ ikke er nogen bagatel. Tværtimod hævdes det, at det har væsentlige teologiske konsekvenser at foretrække den ene tolkning frem for de andre (jf. Bird 2009, 2f; Hays 2002b, 292ff). Vi vil imidlertid spørge: Hvor stor *teologisk tyngde* har den subjektive tolkning, dvs. hvor *væsentlige* er dens teologiske implikationer, og hvor *afhængige* er de af den pågældende tolkning? Eller sagt på en anden måde: Betegner subjektivtolkningen i sig selv et *nybrud* i forståelsen af paulinsk teologi?

Denne opgave har som sit formål at belyse ovenfor skitserede problemkompleks ud fra Gal 2,15-3,29, hvor πίστις-sprogbrugen på en særlig måde er fremtrædende. Følgende fremstilling vil således være en undersøgelse af πίστις Χριστοῦ-udsagnene i nævnte passage fra Galaterbrevet med henblik på at vurdere *plausibiliteten* af en subjektiv bestemmelse af genitivkonstruktionen og de *teologiske implikationer* heraf.

4.4 Tekstfelt og fremgangsmåde

4.4.1 Tekstfelt

Tekstfeltet for opgaven er begrænset til Gal 2,15-3,29, dvs. at ingen af de øvrige paulinske πίστις Χριστοῦ-tekster vil blive anvendt. Særligt Romerbrevet kunne overvejes inddraget på grund af dets *tematiske* ligheder med brevet til galaterne, men det er her ladet ude af betragtning. Da Galaterbrevet er det tidligste af de to breve, må det kunne lade sig gøre at nå til en forståelse af Paulus' teologi uden at have Romerbrevet *in mente*. Brevet må kunne forstås på sine egne præmisser.

2 Af andre foreslåede tolkninger kan nævnes forskellige former for *adjektiviske* tolkninger (Hultgren 1980, 257; Williams 1987, 437) samt forståelsen af Χριστοῦ som en *genitivus auctoris* (Seifrid 2009, 137).

3 Et spørgsmål for sig er, hvordan termen πίστις skal oversættes i det subjektive paradigme. Ofte opereres der med en flydende grænse mellem begreberne ”tro” og ”trofasthed”, således at der snart tales om Kristi *tro*, snart om hans *trofasthed*, og typisk vil betydningsnuancen ”trofasthed” gennemsyre begrebet ”tro”. I nærværende opgave tillægges det således *ikke* betydning, om der i beskrivelsen af den subjektive tolkning anvendes begrebet ”tro” eller ”trofasthed”.

4 Den subjektive tolkning har dog haft størst gennemslagskraft i den engelsksprogede verden. Fx er den indtil nu kun i ringe omfang blevet hævdet på tysk grund – skønt den også her begynder at vinde indpas (jf. Ulrichs 2007, 4).

4.4.2 Fremgangsmåde

I det følgende belyses den subjektive tolkning ud fra lingvistiske indikationer (hovedafsnit 5), ud fra en eksegetisk undersøgelse af Gal 2,15-3,29 (hovedafsnit 6) og endelig ud fra den teologiske dimension (hovedafsnit 7). Hovedvægten lægges på den eksegetiske argumentation, hvor argumenter og modargumenter spilles ud mod hinanden. Som afslutning på undersøgelsen af den teologiske dimension vil en vurdering af subjektivtolkningens teologiske implikationer finde sted.

5 Indledende lingvistiske indikationer

5.1 Fortolkningshistorie

Bestemmelsen af πίστις Χριστοῦ kan belyses af, hvordan de tidligste fortolkere har forstået formuleringen. *Ian Wallis* har godtgjort at *Jesu tro* var et fremtrædende tema for teologer i de første fire århundreder efter Kristi fødsel (1995, 175ff), og i forlængelse heraf gør *George Howard* opmærksom på, at bibelversioner fra oldkirkens tid gennem hele middelalderen læser ”Kristi tro” (fx ”*fides Christi*”) på de relevante steder i Paulus' breve. Tilsyneladende er Luther den første bibeloversætter i historien, der tolker πίστις Χριστοῦ som ”tro på Kristus” (1992, 759)! Fortolkningshistorien hævdes altså at trække bestemmelsen af genitivkonstruktionen i subjektiv retning.

Indikationerne er dog ikke utvetydige. Som modstykke til Wallis' undersøgelse viser *Roy Harrisvilles* analyse af kirkefædrenes udlægning af πίστις Χριστοῦ, at der aldrig kommer nogen eksPLICIT og utvetydig subjektiv tolkning af genitiven til udtryk. Til gengæld findes der hos Origenes og Johannes Chrysostomos tydelige objektive bestemmelser af konstruktionen (1994, 237ff).⁵ Endvidere hævder *Mark Elliott* imod Howards tese, at brugen af vendingen ”Kristi tro” i bibeloversættelserne før Luther ikke så meget skyldes en subjektiv forståelse af den famøse genitiv som translatørernes tilbageholdenhed med at afvige fra en *bogstavelig* oversættelse af πίστις Χριστοῦ (2009, 282f).

5.2 Πίστις i *corpus Paulinum*

I teorien er det muligt at oversætte konstruktionen πίστις Χριστοῦ forskelligt, men i den sproglige praksis hos Paulus tegner der sig et entydigt billede. Howard har undersøgt de passager i *corpus Paulinum*, hvor πίστις forekommer med et personnavn eller personligt pronomen som genitivisk underled, og fundet, at når der ses bort fra det omstridte πίστις Χριστοῦ, refererer πίστις overalt til *personens tro*, ikke til *tro på personen*. Paulus' egen sprogbrug synes således klart at favorisere den subjektive tolkning (1992, 758).

Men sagen er ikke hermed afgjort. *Barry Matlock* peger på det svage led i Howards argumentation: at han i sin undersøgelse er nødt til at se bort fra πίστις Χριστοῦ selv. Naturligvis vil πίστις ikke tage en objektiv genitiv, med mindre θεοῦ eller Χριστοῦ er underled. Under normale omstændigheder vil kun ”Gud” eller ”Kristus” kunne være objekter for verbalhandlingen i substantivet πίστις, og Howard har dermed kun vist meget lidt med sin undersøgelse (Matlock 2002, 304).

5.3 Et syntaktisk *notabene*

Πίστις Χριστοῦ-formuleringerne i *corpus Paulinum* optræder alle som led i en præpositionsforbindelse, og denne iagttagelse har ledt *Stanley Porter* og *Andrew Pitts* til at undersøge forekomsterne i NT af πίστις med foranstillet præposition. De har vist, at i de tilfælde, hvor πίστις i en sådan syntaktisk struktur *ikke* optræder med bestemt artikel foran, er termen en betegnelse for tro *i abstrakt forstand*, dvs. troen forstået *generisk*, ikke som et bestemt enkeltindvids tro, men som den tro, der udøves af de troende generelt.⁶ I de tilfælde, hvor πίστις modificeres af Χριστοῦ, synes genitiven således ikke at betegne troens subjekt, men snarere dens *domæne* (Porter 2009, 50f). Altså fo-

5 Harrisvilles sag støttes af bl.a. *Mark Elliott* (2009, 279) og *Barry Matlock* (2009, 86ff).

6 Også andre har argumenteret for, at *fraværet af den bestemte artikel* foran πίστις har afgørende indflydelse på, hvordan genitivkonstruktionen skal tolkes (fx *Hultgren* 1980, 253; *Dunn* 2002, 253). I modsætning til Porter og Pitts forsømmer disse imidlertid at tage πίστις-termens placering *i en præpositionsforbindelse* i betragtning.

religger der allerede på et grammatisk stade en potentiel underminering af den subjektive bestemmelse.

5.4 Delkonklusion

Indikationerne fra fortolkningshistorien og πίστις + genitiv i *corpus Paulinum* er tvetydige og synes ikke at kunne bidrage væsentligt til en vurdering af subjektivtolkningens plausibilitet. Det syntaktiske *notabene* peger tydeligvis i retning af en afvisning af denne tolkning, men Porter og Pitts understreger, at πίστις Χριστοῦ-spørgsmålet ikke kan besvares med lingvistiske argumenter alene. Også eksegetiske og teologiske argumenter må inkluderes (2009, 53).

6 Eksegetisk argumentation

6.1 Introduktion

Den eksegetiske argumentation betragtes ofte som debattens vigtigste *locus* (jf. Hooker 1989, 321; Hunn 2009, 29f), og vi vil derfor i det følgende undersøge de væsentligste eksegetiske argumenter og modargumenter for at nå til en vurdering af den subjektive tolkning. Omdrejningspunktet er, om πίστις i konteksten må forstås universalistisk/generisk som den *menneskelige trosakt* eller partikularistisk/kristologisk som *Kristi trofasthed*.

6.2 Gal 2,15-21

6.2.1 Pro

Argumentationen for den subjektive forståelse har ofte taget sit udgangspunkt i 2,16, hvor udtrykket εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν optræder ved siden af de to gange πίστις Χριστοῦ. Et klassisk argument er, at πίστις Χριστοῦ og εἰς Χριστὸν πιστεύειν umuligt kan referere til samme fænomen, dvs. det at tro på Kristus, da verset i så fald vil være præget af *redundans* og *tautologi* (Hooker 1989, 322; Howard 1992, 758). Hvis πίστις Χριστοῦ til gengæld tolkes subjektivt, vil πίστις Χριστοῦ og εἰς Χριστὸν πιστεύειν udgøre to forskellige referencer, og verset vil fremstå redundansfrit med et balanceret forhold mellem Kristi tro og vores tro.

Douglas Campbell er varsom med at drage konklusioner ud fra 2,16 isoleret betragtet. For ham tilbyder det næste πίστις Χριστοῦ-vers i Galaterbrevet, nemlig 2,20, langt bedre betingelser for en rammende tolkning af den omstridte formulering. I dette vers følges πίστις υἱοῦ θεοῦ af en dobbelt participiumskonstruktion, der lægger sig attributivt til genitiven: τοῦ ἀγαπήσαντος με καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ. Participierne siges at belyse πίστις τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, dvs. at Kristi πίστις er hans kærlighed til mennesket og hans given sig selv hen for menneskets skyld. Således tilskynder de attributive participier til en subjektiv tolkning. Som et yderligere argument anfører Campbell, at formuleringen i 2,20 hører hjemme i en tydeligt *participatorisk* kontekst. Der tales om retfærdiggørelse *i Kristus* (2,17), om korsfæstelse *med Kristus* (2,19), og om at Kristus lever *i mig* (2,20). Livet i πίστις Χριστοῦ er derfor – i overensstemmelse med konteksten – et liv i *delagtighed* i Kristi trofasthed. Paulus har sin eksistens i og med Kristi kærlighed, ultimativt udtrykt i hans korsdød, ikke på grund af sin egen aktivitet, dvs. sin tro, men på grund af Kristi liv *for* ham og *i* ham (2009, 847f).⁷

6.2.2 Contra

Ovennævnte redundansarguments styrke er samtidig dets svaghed: Tre referencer til samme omstændighed i samme vers er for så vidt en redundans, men den behøver ikke tolkes negativt; lige så vel kan den udtrykke *emfase* og dermed være en efterstræbelsesværdig konstruktion (Dunn 2002, 261f; jf. Silva 2004, 232; Watson 2009, 149). Tilhængere af subjektivtolkningen vil derfor i dag være tilbageholdende med at anføre dette argument (jf. Campbell 2009, 1146).

Modsat redundansargumentet hævdes det, at verbet fungerer som vigtig belysning af πίστις-terminen og den flertydige genitivkonstruktion. For det første må tilstedeværelsen af verbet πιστεύειν være et vigtigt pejlemærke for, hvordan det semantiske indhold af substantivet πίστις

⁷ Jf. Hays' tolkning af 2,20 og dets kontekst (2002a, 155).

skal bestemmes (Matlock 2000, 15f; *idem.* 2002, 316). For det andet fremhæver udtrykket εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν Kristus som troens objekt,⁸ og dette udtryks centrale placering i verset mellem de to πίστις Χριστοῦ-udsagn indikerer kraftigt, at også genitiven må tolkes i objektive termer (Silva 2004, 232f; jf. Lee 2008, 72ff). At verbalkonstruktionen netop har denne funktion, godtgøres af Matlock, idet han ved at demonstrere den retoriske struktur i 2,16 påviser, at εἰς Χριστὸν πιστεύειν og πίστις Χριστοῦ nødvendigvis må være udtryk for samme fænomen, *troen på Kristus* (2003, 197f; 2009, 84).⁹

Imod Campbells forståelse af de attributive participier i 2,20, hævder *James Dunn*, at disse participier er udtryk for *konfessionel tro*, dvs. at de hører hjemme i en bekendelseskontekst som udvidelser og forklaringer til ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ og ikke som udfoldelser af πίστις-terminen (2002, 262).

6.2.3 Diskussion

Dunns tolkning af participierne i 2,20 synes dog ikke at kunne overtrumfe Campbells argumentation for en subjektiv tolkning. Selv om participiumskonstruktionerne skulle være faste konfessionelle formler, vil de stadig kunne understrege Kristi trofasthed indtil døden og dermed pege på en subjektiv bestemmelse af πίστις τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ.

I et ikke-subjektivt paradigme er det vitalt, at εἰς Χριστὸν πιστεύειν oversættes ”at tro på Kristus”. Mens fortalere for subjektivtolkningen oftest indrømmer, at der med dette udtryk *er* tale om tro på Kristus (jf. Hays 2002a, 123; Martyn 1997, 252), er også andre oversættelsesmuligheder blevet anført, heriblandt ”at tro *vedrørende* Kristus” (Campbell 2009, 840) og ”at tro *ind i* Kristus” (Williams 1987, 443). Stadig er den menneskelige troshandling på spil, men det er ikke længere givet, at det er en tro *på* Kristus. Disse alternativer kan dog vanskeligt fortrænge den traditionelle forståelse helt.

Så meget desto vigtigere bliver det at se på, om πίστις Χριστοῦ-formuleringerne i 2,16 kan siges at få deres præcise betydning fra det omtalte verballed – og her møder man straks større skepsis fra den subjektive lejr. Hays hævder, at forholdet mellem εἰς Χριστὸν πιστεύειν og πίστις Χριστοῦ først kan afklares i lyset af Gal 3 (2002, 123f), og hvad angår Matlocks retoriske argument, formår Campbell helt at demontere det (2009, 1146).¹⁰ Det er stadig svært at komme uden om, at det beslægtede verbum *kan* være en indikator for, hvordan πίστις skal forstås, og at 2,16 derfor *isoleret set* peger på en ikke-subjektiv tolkning – men samtidig må det ikke overses, at 2,20 *i konteksten* synes at tale for en subjektiv bestemmelse af πίστις Χριστοῦ, og at det næppe vil være et fejlgreb at lade 2,17-20 være tolkningsnøgle til 2,16.

6.3 Gal 3,1-5(6)

6.3.1 Pro

Flere fortalere for subjektivbestemmelsen hævder, at πίστις i udtrykket ἀκοὴ πίστεως i 3,2.5 be-

⁸ Jf. BDAG: ”πιστεύω”, 2.a.β.

⁹ Argumentet er som følger: 2,16 har en dobbelt forekomst af antitesen mellem ἔργα νόμου og πίστις Χριστοῦ: 1) οὐ δικαιώται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ og 2) ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου. Efter hver antitese gentages og forstærkes sidstnævnte led. Således efter 1): καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν og efter 2): ὅτι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ. Pointen er nu, at hvis εἰς Χριστὸν πιστεύειν kan siges at gentage og forstærke πίστις Χριστοῦ, må de to udtryk være ækvivalente.

¹⁰ Bl.a. ved at henvise til Matlocks manglende hensyntagen til konjunktionen ἵνα, der knytter verballedet til den anden antitese snarere end til den første.

tegner menneskets tro – og dermed refererer til et andet fænomen end πίστις i πίστις Χριστοῦ.¹¹ Campbell er derimod konsistent i sin forståelse af πίστις-terminologien og tolker udtrykket som *”the proclamation of fidelity”*, med *”fidelity”* kristologisk forstået som *”Kristi troskab”* (2009, 855).¹² Hans argumentation bygger på 3,1, hvor der tales om, at Kristus er blevet skildret som korsfæstet (Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη ἐσταυρωμένος) for Galaterne, idet denne skildring af Kristus som korsfæstet hævdes at være netop det, der er indeholdt i formuleringen ἀκοὴ πίστεως (*ibid.*).

6.3.2 Contra

Termen ἀκοὴ kan dog også oversættes *”høren”* (*”bearing”*) i stedet for *”proklamation”* (*”proclamation”*), og udtrykket ἀκοὴ πίστεως får herved en ganske anden betydning: *”tros-høren”* eller *”høren i/med tro”*, begge med en fremhævelse af det generiske aspekt.

Hvor der i 2,16 forekommer en antitese mellem ἔργα νόμου og πίστις Χριστοῦ, er antitesen i 3,2.5 mellem ἔργα νόμου og ἀκοὴ πίστεως. Da ἔργα νόμου umiddelbart må forstås som en reference til samme fænomen i begge antiteser, er det nærliggende også at tage πίστις Χριστοῦ og ἀκοὴ πίστεως som parallelle størrelser. Dette billede forstærkes af, at *retfærdiggørelse*, som danner baggrunden for antitesen i 2,16, og *modtagelse af Ånden*, som styrer antitesen i 3,2.5, synes at indgå i samme soteriologiske helhed, hvorved paralleliteten mellem πίστις Χριστοῦ og ἀκοὴ πίστεως bliver endnu mere markant (Hunn 2006, 31). Endvidere er det værd at bemærke, at 3,5 og 3,6 er forbundet med konjunktionen καθὼς (*”ligesom”*), som ville Paulus sammenligne ἀκοὴ πίστεως i 3,5 med Ἀβραὰμ ἐπίστευσεν i 3,6 og således lade genitivkonstruktionen være en reference til en menneskelig trosakt (jf. Hunn 2006, 29; Silva 2004, 235; Williams 1989, 87).

Det genitiviske forhold mellem ἀκοὴ og πίστις angiver en intim sammenhæng mellem *høren* og *tro*. Troen kan forstås som grundlaget for det at høre. Eller måske betegner ἀκοὴ πίστεως snarere den slags høren, som kaldes *”tro”* (Williams 1989, 90). Med en sådan forståelse af udtrykket – og med paralleliteten mellem πίστις Χριστοῦ og ἀκοὴ πίστεως *in mente* – synes der at være rettet et væsentligt slag mod den subjektive tolkning.

6.3.3 Diskussion

Kernen i diskussionen er, hvordan ἀκοὴ skal oversættes. Et hyppigt anvendt argument er, at ἀκοὴ i Rom 10,16-17 bedst oversættes *”budskab”* eller *”proklamation”*, og at denne oversættelse kan overføres til Gal 3,2.5 (Hays 2002a, 128f; Martyn 1997, 288). Campbell maner imidlertid til forsigtighed i anvendelsen af Rom 10 til at udlægge ἀκοὴ πίστεως i Gal 3 og fremhæver i stedet det førnævnte *kontekstesegetiske* argument fra 3,1 (2009, 1150f).

I tolkningen af ἀκοὴ πίστεως bliver det vigtige spørgsmål derfor, fra hvilken kontekst udtrykket får sin betydning – fra 3,1 eller fra 3,6? Her synes 3,6 at veje tungest, både på grund af den direkte forbindelse til 3,5 ved konjunktionen καθὼς, og fordi der i 3,6 er tale om et *skriftbevis* fra Gen 15,6. Særligt dette vers' karakter af skriftbevis er et argument for, at det har mere teologisk tyngde end 3,1 og derfor udgør den mest plausible tolkningsnøgle til ἀκοὴ πίστεως. Trods denne indikation, kan betydningen af 3,1 ikke helt afvises, og perikopen 3,1-6 kan derfor næppe betragtes som et *afgørende* element i πίστις Χριστοῦ-diskussionen.

11 Hays (2002a, 131) og J. Louis Martyn (1997, 288f; 2000, 252) oversætter ἀκοὴ πίστεως identisk som henholdsvis *”the message that evokes faith”* og *”the message/proclamation that elicits faith”*. For begge er πίστις således en reference til menneskets tro.

12 Campbell (2009, 855) afviser implicit Hays' og Martyns tolkning af ἀκοὴ πίστεως (se note ovenfor).

6.4 Gal 3,6-14

6.4.1 *Pro*

Omtalen af Abrahams troshandling i 3,6 giver anledning til at spørge, om πίστις alligevel er en reference til menneskets tro? I den nære kontekst findes dog et andet skriftcitater, som ofte tilægges større vægt, når det gælder tydningen af πίστις-begrebet, nemlig Habakkuk-citatet i 3,11.

Paulus citerer fra Hab 2,4: ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. Som oftest er ὁ δίκαιος blevet tolket generisk, dvs. som reference til et retfærdigt individ i almindelighed. I modsætning hertil lægger tilhængere af den subjektive πίστις Χριστοῦ-tolkning vægt på, at citatet må forstås *kristologisk*, dvs. med ὁ δίκαιος som en reference til Kristus (jf. Hays 2002a, 134ff). Begrundelsen har flere aspekter, men særligt tre kan trækkes frem: For det første synes Hab 2,4 at være blevet forstået som en messiansk profeti i den sene del af det andet tempels jødedom,¹³ for det andet optræder ὁ δίκαιος som en kristologisk titel flere steder i NT (fx ApG 3,14; 7,52; 22,14; 1 Joh 2,1), og for det tredje synes Hab 2,3-4 at blive tolket kristologisk i Hebr 10,37-38 (Campbell 1994, 282ff; Hays 2002a, 135ff; *idem.* 2002b, 280f). Som følge heraf er den πίστις, der er tale om i Gal 3,11, at forstå som Kristi egen.¹⁴

3,6-14 domineres af præpositionsforbindelsen ἐκ πίστεως. Hele fem gange optræder den i perikopen, når citatet i 3,11 inkluderes,¹⁵ og i den subjektive lejr synes der at være enighed om, at tolkningen af denne kollokation må ske i lyset af Habakkuk-citatet, dvs. i lyset af talen om den messianske πίστις (fx Campbell 2009, 858f; Dunnill 1998, 17; Hays 2002a, 132). Således kan Hays pege på, at betegnelsen οἱ ἐκ πίστεως (3,7.9) er en reference til de, der lever på basis af Kristi tro, eller som deler Kristi tro (2002a, 138).

6.4.2 *Contra*

Dunn anfægter imidlertid "subjektivisternes" betoning af Hab 2,4, idet den efter hans mening helt overser den fremtrædende placering, som Gen 15,6 har i konteksten. Det første ἐκ πίστεως forekommer umiddelbart efter talen om Abrahams tro, som en naturlig følge heraf. De, der i 3,7 kaldes οἱ ἐκ πίστεως, og som beskrives som Abrahams sønner, er de, der har Abrahams tro, dvs. de, der tror, ligesom Abraham troede. Ligesom Abraham blev tilregnet retfærdighed for sin troshandling, retfærdiggør Gud folkeslagene på grund af deres tro, altså ἐκ πίστεως (3,8). Habakkuk-citatet med sin ἐκ πίστεως-formulering får ligeledes sin betydningsnuance fra 3,6, og den kristologiske læsning synes derfor usandsynlig (2008, 361f).

Francis Watson afviser ligesom Dunn den kristologiske tolkning, men på et noget andet grundlag. Ifølge ham er Hab 2,4 det styrende skriftcitater i konteksten, og ἐκ πίστεως-formuleringerne får – ganske som det fremhæves fra subjektiv side – deres betydning herfra.¹⁶ I sin udlægning af Gen

13 Ikke mindst oversættelsen af Hab 2,4 i LXX giver anledning til kristologiske overvejelser (Hays 2002a, 134f).

14 I Hab 2,4 læser MT: וְצִדִּיק בְּאַמְּנוֹתָיו יֵחִי ("men den retfærdige skal leve ved *sin* tro"). LXX læser derimod: ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως μου ζήσεται ("men den retfærdige skal leve af *min* tro"). Citatet i 3,11 udelader helt det personlige pronomen og tager derfor ikke eksplicit stilling til, om der er tale om Guds trofasthed som i MT eller den retfærdiges tro(fasthed) som i LXX. Hays gør opmærksom på, at Guds trofasthed ikke er et egentligt tema i Galaterbrevet, og at ἐκ πίστεως derfor refererer til den retfærdiges – dvs. Kristi – trofasthed (2002a, 140).

15 Hertil kommer en mulig ækvivalent, διὰ τῆς πίστεως, i 3,14. Desuden optræder ἐκ πίστεως i 3,24 samt i to af πίστις Χριστοῦ-forekomsterne: ἐκ πίστεως Χριστοῦ i 2,16 og ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ i 3,22.

16 Watson hævder, at hele Paulus' ἐκ πίστεως-terminologi i Galaterbrevet – inkl. πίστις Χριστοῦ-formuleringerne i 2,16 og 3,22 – har sin rod i Hab 2,4 (2009, 152f). Tydningen af Habakkuk-citatet bliver derfor i hans optik den helt afgørende faktor i πίστις Χριστοῦ-debatten (*ibid.*, 159f). Spørgsmålet er imidlertid, om ikke dette er en overvurdering af Habakkuk-citatets betydning. Det er uden tvivl plausibelt at forstå ἐκ πίστεως og det ækvivalente διὰ πίστεως som derivater fra citatet i 3,11. Men hvad med ἐν πίστει-formuleringen i 2,20 og talen om ἡ μέλλουσα/έρχόμενη πίστις i 3,23.25, som hverken er styret af præpositionen ἐκ eller διὰ? Disse formuleringer indgår, som vigtige elementer i diskussionen, men synes ikke at have nogen direkte relation til

15,6 anvender Paulus altså *ἐκ πίστεως*-terminologi hentet fra Habakkuk (2009, 152f). Til gengæld følger det ikke heraf, at profetcitaterne må forstås kristologisk. Ganske vist kan det ikke afvises, at *ὁ δίκαιος* fungerer som kristologisk titel flere steder i NT, men når det er tilfældet, synes titlen at være hentet fra Es 53,11 (i LXX's oversættelse) og *ikke* fra Hab 2,4 (*ibid.*, 155ff). NT vidner derfor ikke om en kristologisk tolkning af Habakkuk-citatet. Paulus kunne selvfølgelig have appliceret den kristologiske tolkning af Es 53 på Hab 2 og dermed have forstået også denne tekst som pegende på Kristus, men konteksten for Gal 2-3 synes ikke at indikere en sådan forståelse. *Ὁ δίκαιος* er ingen titel. I stedet udgør *ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως* ét, samlet udtryk: "den retfærdige af tro", forstået generisk (*ibid.*, 160f).¹⁷ Denne tolkning af Hab 2,4 tilbageviser således den kristologiske forståelse.

6.4.3 Diskussion

Watsons udlægning af Hab 2 tager imidlertid kun højde for det ene af de tre aspekter i begrundelsen for den kristologiske tolkning, nemlig det, der omhandler brugen af *ὁ δίκαιος* som kristologisk titel i NT. Den messianske tydning af Hab 2,4 i det andet tempels jødedom og den kristologiske tolkning i Hebr 10,37-38 lader han derimod ude af betragtning.

At jødedommen på Paulus' tid skulle have forstået Hab 2,4 messiansk, bygger ifølge Hays først og fremmest på de indikationer, der er givet i LXX's oversættelse af skriftstedet, hvor der i Hab 2,3 tales om "én, der kommer" (*ἐρχόμενος*). Denne potentielt messianske titel indikerer en tilsvarende messiansk forståelse af *ὁ δίκαιος* (2002a, 135). Citatet i Hebr 10,37-38 antyder endnu stærkere en kristologisk forståelse af Hab 2,3-4, dels fordi participiet *ἐρχόμενος* er blevet substantiveret (*ὁ ἐρχόμενος*), således at parallellen til *ὁ δίκαιος* fremstår endnu klarere, dels fordi pronomenet *μου* er blevet tilføjet *ὁ δίκαιος*, hvorved det samlede udtryk får en tydelig messiansk nuance (Campbell 1994, 283). Det, at en kristologisk tolkning af Hab 2,4 har foreligget som en *mulighed* – faciliteret af LXX – og det, at forfatteren til Hebræerbrevet muligvis tolker teksten kristologisk, medfører dog ikke med nødvendighed, at Paulus har haft en lignende forståelse. Som vi allerede har set, finder Dunn og Watson et andet mønster hos Paulus, og citatet fra Hab 2,4 tilskynder ikke i sig selv til en kristologisk forståelse af *πίστις*-termen. Snarere end at være *udgangspunktet* for en tolkning, må betydningen af Hab 2,4 først *udledes* af citatets placering i konteksten.

Når den nære kontekst, dvs. 3,6-14, tages i betragtning, er det vanskeligt at komme uden om citatet fra Gen 15,6. Dette citat udgør indgangsportalen til perikopen og optræder som det første skriftbelæg i konteksten. Desuden synes *ἐκ πίστεως*-formuleringerne i 3,7-9 at følge direkte heraf. Derfor er det nærliggende at give Dunn ret i, at Genesis-teksten må være nøglen til at forstå *ἐκ πίστεως*-terminologien. Ganske vist er det svært at afvise, at udtrykket *ἐκ πίστεως* må være hentet fra Hab 2,4, men er det så umuligt at forestille sig, at Habakkuk-teksten blot *leverer* formuleringen uden selv at være den *primære* tolkningsnøgle til den? Campbell gør opmærksom på, at mens *substantivet* fra Hab 2,4 forekommer hyppigt i konteksten, optræder *verbet* fra Gen 15,6 ikke igen, hvorved profettekstens prioritet i eksegetisk henseende søges understreget (2009, 859). Men behøver man skelne så skarpt mellem verbum og substantiv? Er det virkelig så utænkeligt, at *πίστις*-sprogbrugen skulle være aktiveret af det beslægtede verbum *πιστεύειν*? Genesis-citatet synes at have en mere dominerende rolle i Gal 3, end fortalere for den subjektive *πίστις* Χριστοῦ-tolkning tillader, og i indikationen fra 3,6 ligger der således en *umiddelbar* underminering af en kristologisk udlægning af 3,11.

Habakkuk-citatet. Skønt Hab 2,4 udgør et vægtigt argument i diskussionen, virker det som en overdrivelse at lade hele *πίστις* Χριστοῦ-spørgsmålet være indkapslet i tolkningen af Habakkuk.

17 Denne forståelse underbygges af den nære sammenhæng, der synes at være mellem verbet *δικαιοῦν* og substantivet *πίστις* ellers i Gal 2-3 (jf. 2,16; 3,8.24). *Retfærdiggørelse* og *tro* hænger altså uløseligt sammen (jf. Watson 2009, 160).

6.5 Gal 3,15-29

6.5.1 *Pro*

Argumentationen i 3,15-29 er ifølge Campbell det stærkeste argument for en subjektiv oversættelse af πίστις Χριστοῦ (2009, 882). Brugen af πίστις-terminologi er intens i 3,22-26 med hele seks forekomster, og skønt substantivet ikke findes i 3,15-21, spiller denne passage en afgørende rolle i tydningen af πίστις i de følgende vers.

I 3,22 optræder igen et af de famøse πίστις Χριστοῦ-udsagn, og som i 2,16 findes også her den beslægtede verbalform – nu som participium. Således er det tvivlsomme redundansargument også på dette sted blevet hævdet.¹⁸ Vigtigere er imidlertid den kæde af πίστις-formuleringer, som introduceres med πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ i 3,22. Den bestemte artikel foran πίστις i 3,23.25-26 synes at svare til et demonstrativt pronomen, som viser tilbage til πίστις Χριστοῦ i 3,22, og i givet fald må samtlige πίστις-forekomster i perikopen referere til samme fænomen (jf. Williams 1987, 437f). Billedet forstærkes af, at tre af de seks πίστις-udtryk er forbundet af samme *motiv*, idet troen beskrives som den tro, *der skal komme*.¹⁹ Desuden kan et yderligere motiv forbindes med πίστις-terminen, nemlig sammenhængen mellem troen og Guds løfte.²⁰ Netop disse to motiver, ”komme”-motivet og løftesmotivet, skaber en nær tematisk sammenhæng mellem 3,22-26 og de foregående vers 3,15-21, blot med den forskel, at motiverne i sidstnævnte passage er knyttet til termen σπέρμα. Der forekommer altså en signifikant parallelitet mellem πίστις og σπέρμα, mellem *troen* og *afkommet* (Campbell 2009, 868ff). Især er det påfaldende, at begge størrelser beskrives som *singulære* entiteter, og at deres komme er en ligeledes *singulær* begivenhed i historien (*ibid.*, 873). En decideret identifikation mellem de to begreber er derfor nærliggende. Da σπέρμα eksplicit siges at referere til Kristus (3,16), må πίστις være en lignende reference.²¹ Πίστις er således en betegnelse for Kristi trofasthed og i konteksten et *metonym* for Kristus (Caneday 2009, 203). Denne kristologiske bestemmelse af πίστις-kategorien fungerer dermed som et afgørende argument for den subjektive tolkning af πίστις Χριστοῦ.

6.5.2 *Contra*

Som det var tilfældet i 2,16, argumenteres der ofte for, at πίστις Χριστοῦ-udsagnet i 3,22 må forstås i lyset af det beslægtede verbum i samme vers, dvs. at udsagnet må forstås ikke-subjektivisk (fx Dunn 2002, 263; Lee 2008, 77f; Silva 2004, 233). Matlock argumenterer ud fra det retoriske *flow* i 3,6-22, at det for Paulus er et vigtigt anliggende at understrege, at Guds løfte altid har været på præcis samme vilkår. Med ordene fra 3,22 har løftet hele tiden været et løfte ἐκ πίστεως. *Troen* er altså løftesvilkåret, og præcis derfor gives løftet til *de troende*. Som følge heraf må πίστις og πιστεύειν i 3,22 være ækvivalente begreber (2009, 81ff).

Et yderligere argument for en ikke-subjektiv bestemmelse af udtrykket πίστις Χριστοῦ finder Matlock i den variant af 3,26, som optræder i P⁴⁶. Hvor de vigtigste håndskrifter læser διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, læser P⁴⁶ samme sted διὰ πίστεως Χριστοῦ Ἰησοῦ. Førstnævnte

18 Og muligvis med større tyngde: Knyttes ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ til verbet δοθῆναι, lyder oversættelsen af 3,22b med en objektiv forståelse af genitiven: ”... for at løftet kunne gives *ved tro på Jesus Kristus* til *de, der tror*.” Det sidste led (”de, der tror”, οἱ πιστεύοντες) virker i denne oversættelse reelt overflødigt – men kan igen siges at være tilføjet for emfasens skyld. Det kan dog diskuteres, om præpositionsforbindelsen ikke snarere skal knyttes til det foregående substantiv ἡ ἐπαγγελία, hvorved redundansargumentet svækkes (jf. Matlock 2007, 188f).

19 3,23: πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν.

3,23: εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

3,25: ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως.

20 I 3,22 tales der således om ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

21 At πίστις er en betegnelse for Kristus, understreges yderligere af paralleliteten mellem præpositionsforbindelserne εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν (3,23) og εἰς Χριστόν (3,24) (Campbell 2009, 874).

læsning er ganske vist klart at foretrække, og Matlocks anliggende er ikke at tilbyde en ny genuin πίστις Χριστοῦ-formulering (2003, 435). Derimod er hans pointe, at P⁴⁶-varianten er en *kommentar* til formuleringen πίστις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ – som udgjorde denne formulering en ækvivalent til genitivkonstruktionen. Mens det næppe er sandsynligt, at πίστις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ reelt udgør ét samlet udtryk, er det ikke desto mindre blevet forstået sådan af forfatteren til P⁴⁶. Den afgørende betragtning er nu, at i udtrykket πίστις ἐν Χριστῷ kan Kristus *ikke* forstås som troens subjekt, og når P⁴⁶ lader genitivkonstruktionen direkte erstatte πίστις + præposition, udtrykker det en tydelig ikke-subjektiv forståelse af genitiven. Håndskriftet er altså et vidnesbyrd om, at en tidlig kommentator til Paulus har forstået relationen mellem πίστις og Χριστός i den omstridte genitivforbindelse i andet end subjektive termer (*ibid.*, 437f).

Hvordan så forholde sig til ”det stærkeste argument” for den subjektive tolkning, identifikationen mellem σπέρμα og πίστις? Hvordan skal ἡ μέλλουσα/ἐρχομένη πίστις forstås, hvis ikke det er en reference til Kristus og hans trofasthed? Da tros*handlingen* allerede er blevet omtalt i forbindelse med Abraham (3,6), virker det ulogisk, at Paulus i 3,23-25 nu skulle tale om denne handling nylige *komme* og dermed diskvalificere al tidligere ”tro” som tro i egentlig forstand (og således underminere sit eget skriftbevis fra Gen 15,6). I det hele taget virker det besynderligt at tale om tros*handlingens* komme (jf. Silva 2004, 240). Mere abstrakte tolkninger af ἡ πίστις i 3,23.25 er derfor blevet foreslået, heriblandt, at udtrykket er en betegnelse for *troens æra* (Dunn 2008, 364; jf. Schreiner 2010, 245), eller at det er et metonym for *troens objekt*, Kristus (Silva 2004, 240). Imidlertid synes de fleste fortalere for en ikke-subjektiv tolkning at have vanskeligt ved dels at bestemme, dels at begrunde den eksakte betydning af denne singulære, ”kommende” πίστις.

6.5.3 Diskussion

Det substantiverede participium οἱ πιστεύοντες i 3,22 kan også anvendes i subjektivtolkningens favør. Konteksten for verset er i høj grad præget af termer hentet fra Abraham-narrativen, og ifølge Campbell antyder det, at participiet må forstås ud fra Abrahams troshandling i 3,6. Dvs. at ligesom *Gud* var objekt for Abrahams tro, er han det for galaternes tro, og dativobjektet τῷ θεῷ kunne således føjes til τοῖς πιστεύουσιν. Herfra er det nærliggende at forestille sig, at πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ må tolkes ud fra samme paradigme: *Kristi tro* er hans *tro på Gud*. Således gælder det for såvel Abraham som for Kristus og galaterne, at *Gud* er troens objekt (2009, 872f). En forudsætning for denne tolkning er imidlertid, at εἰς Χριστὸν πιστεύειν i 2,16 enten lades ude af betragtning eller ikke forstås som ”at tro *på* Kristus”. Mens det sidste kan forsvares, synes det første at være en klar undervurdering af 2,16. Desuden må det understreges, at Gud ikke *eksplicit* omtales som objekt i 3,22, hvorved der højst kan være tale om *hypotetiske* implikationer fra 3,6. Skønt Campbell derfor ikke har vundet noget altafgørende slag, er hans argument stadig tankevækkende, når det gælder forsvaret for den subjektive tolkning, ikke mindst fordi han bevæger sig på modpartens territorium.

Hvad angår argumentet fra P⁴⁶, forholder Campbell sig ganske kritisk. Han indrømmer, at Matlocks forslag er originalt, men betvivler værdien af P⁴⁶ som kilde til en tidlig forståelse af πίστις Χριστοῦ. Argumentet er, at skriveren ikke ser ud til at have været videre græskkyndig. Der findes således mange deciderede fejlafskrivninger i skriftet, og variationerne i forhold til flertallet af håndskrifter virker tilfældige. Desuden synes skriveren at have en generel tendens til at ændre et præpositionsled i dativ til en simpel genitiv, tilsyneladende uden nogen egentlig sproglig-grammatisk motivation. P⁴⁶ er derfor et ringe bevis for en tidlig forståelse af det græske syntagme πίστις Χριστοῦ (2009, 877f).

Tilbage står så det vitale πίστις i 3,23.25. Mens det i en ikke-subjektiv læsning af πίστις Χριστοῦ umiddelbart giver mening at lade ἡ πίστις betegne troens æra i frelseshistorien, er det ud fra termens relation til πίστις Χριστοῦ i 3,22 og ἐκ πίστεως i 3,24 vanskeligt at fastholde, at netop *dette* skulle være indeholdt i begrebet. Den anden abstrakte forståelse – tydingen af πίστις

som en reference til troens objekt – ligger umiddelbart helt på linje med den ligefremme identifikation mellem σπέρμα og πίστις, som vi mødte tidligere. Blot er det uklart, hvorfor Kristus her nødvendigvis må være troens *objekt* og ikke dens *subjekt* (jf. Campbell 2009, 1160). Hvis πίστις er et metonym for Kristus, virker det mere nærliggende, at Kristus må forstås som den, der udfører eller har πίστις, end den, mod hvem πίστις er rettet. Campbells kristologiske læsning af ἡ πίστις forekommer derfor ud fra 3,15-29 at være den enkleste og mest plausible forståelse.

6.6 Delkonklusion

En kristologisk forståelse af πίστις og en subjektiv bestemmelse af πίστις Χριστοῦ virker nærliggende ud fra 2,20 og 3,15-29, men forekomsten af verbet πιστεύειν i 2,16, 3,6 og 3,22 forstyrrer dette billede betragteligt. Som Campbell har vist, er det dog muligt at rumme disse verber i et subjektivt paradigme, og hans argumentation ud fra 3,15-29 synes vanskelig at afvise. Vores eksegetiske undersøgelse peger altså på subjektivtolkningen som en plausibel tolkningsmodel, som dog ikke står uanfægtet.

7 Den teologiske dimension

7.1 Teologiske argumenter

Bestemmelsen af πίστις Χριστοῦ-syntagmet finder ikke sted i et teologisk neutralt rum. Tolkningen vil altid ske ud fra en bestemt teologisk forforståelse, og ofte er det teologiske aspekt selve *drivet* bag en given tolkning af πίστις Χριστοῦ, uanset hvilken tolkning der er tale om (Easter 2010, 42).

Fra subjektivt hold peges der på, at den grundlæggende antitese i Galaterbrevet – som er konkretiseret i modstillingen af ἔργα νόμου og πίστις Χριστοῦ i 2,16 – er antitesen mellem *menneskelig handlen* og *guddommelig indgriben* (Martyn 2000, 250; jf. Hays 2002a, xlvii). Mennesket retfærdiggøres ikke ved lovgerninger, men ved Guds handlen i Kristus. Kristi trofasthed, dvs. hans trofaste død på korset for vores skyld, er retfærdiggørelsens basis og centrum. Dette grundlæggende teologiske mønster hos Paulus giver altså udtrykket πίστις Χριστοῦ dets distinkte betydning, og genitiven må som følge heraf tolkes subjektivisk.

I forlængelse af ovenstående hævdes det, at ἔργα νόμου og πίστις Χριστοῦ ikke udgør egentlige modsætninger, hvis πίστις tolkes som *menneskets* troshandling. I givet fald vil begge sider af antitesen ἔργα νόμου/πίστις Χριστοῦ referere til menneskelig ageren, og det bliver uklart, hvorfor *troshandlingen* er så forskellig fra *lovgerningerne*. Troen synes her blot være en ny form for gerning, som mennesket skal udføre for at blive retfærdiggjort. Den subjektive tolkning værner altså mod, at retfærdiggørelsen gøres til en menneskelig *fortjeneste* på basis af troen (jf. Hays 2002b, 293).

I det hele taget viser forståelsen af Paulus' *soteriologi* sig at være en afgørende faktor i πίστις Χριστοῦ-diskussionen. I kølvandet på E.P. Sanders' fremhævelse af *participation i Kristus* som den vigtigste soteriologiske kategori hos Paulus,²² har flere inddraget denne kategori i tydningen af πίστις Χριστοῦ. Participation handler om at være *i Kristus* (ἐν Χριστῷ) og indebærer først og fremmest delagtighed i Kristi død og opstandelse. Kristi trofasthed til døden er udtryk for det livsmønster, som hører til *det nye liv*, og de, der deltagere i Kristus, drages ind i dette nye liv (Hays 2002a, xxixff; Stubbs 2008, 140f). Da participationsterminologien kan genfindes i Galaterbrevet, bl.a. i den nære kontekst for vores πίστις Χριστοῦ-udsagn, dvs. passagerne 2,17-20 og 3,26-28,²³ er det oplagt at anvende det participatoriske mønster som tolkningsnøgle og dermed nå til en subjektiv bestemmelse af genitiven.

Den teologiske argumentation er ved første øjekast særdeles kraftfuld, og subjektivtolkningen forekommer intuitivt at være en integreret del af det ovenfor skitserede teologiske *framework*. Men betyder dette *framework*, at πίστις Χριστοῦ *nødvendigtvis* må bestemmes subjektivisk? Selv med en klassisk objektiv bestemmelse af genitiven synes det muligt at bevare modstillingen af *menneskelig handlen* og *guddommelig indgriben*. Troen *på* Kristus er jo netop en tillid til Guds værk gennem Kristus (jf. Hunn 2009, 28). Endvidere *er* troen væsensforskellig fra lovgerningerne, selv om den placeres på menneskets side. Tro er i sandhed at give afkald på enhver menneskelig handlen og stræben og i stedet sætte sin lid til Guds nåde (jf. Silva 2004, 234). Hvad angår participationskategorien, er det næppe utænkeligt, at troen *på* Kristus er måden, hvorpå participationen *i* Kristus sker.

²² Jf. Sanders 1977, 507

²³ 2,17: δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ.

2,19: Χριστῷ συνεσταύρωμαι.

2,20: ζῆ ἐν ἐμοὶ Χριστός.

3,26: πάντες υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

3,27: εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε.

3,27: Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

3,28: πάντες ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

En ikke-subjektiv forståelse af genitivkonstruktionen synes altså at kunne fastholdes, selv om ovenstående teologiske mønstre gøres gældende.²⁴

7.2 Teologiske implikationer

7.2.1 Forudsætning eller implikation?

Hvis der fandtes forudsætningsfri eksegeese, ville det på baggrund af den eksegetiske undersøgelse være overskueligt at pege på egentlige teologiske implikationer. Men da eksegeese ikke er en sådan neutral størrelse, kan konklusionerne aldrig løsrives fra forudsætningerne. Teologiske implikationer styrker de teologiske argumenter og vil ofte selv kunne anvendes som begrundelser! Den *hermeneutiske cirkel* mellem teologi og eksegeese gør det særdeles vanskeligt at skelne mellem forudsætninger og implikationer.

Med dette forbehold *in mente* vover vi alligevel at pege på tre teologiske implikationer af en subjektiv tolkning af πίστις Χριστοῦ. For at nå hertil, vil vi først betragte to teologiske *indvendinger* mod tolkningen.

7.2.2 Teologiske indvendinger

7.2.2.a Tilegnelse?

Den subjektive tolkning kritiseres for at underbetone menneskets *tilegnelse* af retfærdiggørelsen. Paulus' lære om, hvordan mennesket *modtager* livet fra Gud, efterlades ifølge Dunn med et "meget stort og uforklaret hul", når troen således lades ude af betragtning (2002, 263). Harrisville følger trop:

If the subjective rendering is accepted and becomes the translation of choice in our modern English versions of scripture, the reader will be left wondering as to what personal connection should exist between herself and Christ other than the ritual of baptism and a vague notion of "participation". (2006, 357)

Imidlertid afviser fortalene for den subjektive tolkning *ikke*, at der i Galaterbrevet også tales om den menneskelige trosakt. Brugen af πιστεύειν i 2,16, 3,6 og 3,22 gør det helt tydeligt, at menneskets tro er inkluderet i Paulus' teologi. Til gengæld er der stor forskel på, hvilken betydning man tillægger denne tale om menneskelig tro. Et flertal vil som tidligere nævnt give rum for, at man ud fra verbet πιστεύειν i 2,16 kan tale om *tro på Kristus*,²⁵ mens andre med udgangspunkt i 3,6 vil understrege, at den menneskelige tro er en *tro på Gud*.²⁶ Desuden vil mange gå med til at lade visse af πίστις-forekomsterne være referencer til menneskets tro, dog uden at substantivet dermed forstås med "Kristus" som sit semantiske objekt (jf. Hays 2002b, 296). Den afgørende pointe for flere "subjektivister" er, at menneskets tro altid vil have Kristi tro som sin grund og sit omdrejningspunkt – at Kristi tro så at sige kommer før vores tro (Hooker 1989, 341; Martyn 1997, 276).

24 Om det skitserede teologiske *framework* overhovedet er et genuint udtryk for Paulus' teologi er en sag for sig, og en belysning af dette spørgsmål falder uden for denne opgaves rammer.

25 Således Hays og Martyn (se afsnit 6.2.3).

26 Således Campbell (se afsnit 6.5.3).

7.2.2.b *Imitatio Christi*

En anden indvending er, at den betoning af Kristi menneskelige side, som følger af den subjektive tolkning, risikerer at formindske Jesu guddommelighed og herredømme. Som konsekvens heraf, vil Kristus let kunne forstås som blot et forbillede for menneskets trofasthed, og livet i Kristi πίστις vil således ikke blive andet end en *imitatio* af Kristus (jf. Seifrid 2009, 146).

Imidlertid imødegås denne frygt for en *nedvurdering* af Kristus og *overvurdering* af menneskets evner, ved at *participationskategorien* fremhæves. Mennesket er ikke sat til at *imitere* Kristus, men til at *participere* i ham. For så vidt man stadig vil bruge termen *imitatio*, har den ikke at gøre med menneskets stræben, men med Guds forvandlende nåde (Hooker 1989, 323; Stubbs 2008, 156).²⁷

7.2.3 Tre teologiske implikationer

7.2.3.a *Det guddommelige initiativ*

Den første indvending lader følgende implikation tone frem: Hvis den subjektive tolkning fastholdes, understreges det med al tydelighed, at det guddommelige initiativ i retfærdiggørelsen har *absolut prioritet*. Mennesket retfærdiggøres ikke, fordi det *opfylder* bestemte betingelser, som Gud har fastlagt, eller på anden måde *tilegner* sig retfærdiggørelsen, men fordi Gud har besluttet at retfærdiggøre det gennem Kristi trofasthed (ἐκ/διὰ πίστις Χριστοῦ). I Kristi død og opstandelse er netop *Gud* den agerende (jf. Martyn 1997, 271).

7.2.3.b *Et Kristus-formet liv*

Som det blev antydnet i den anden indvending, fremhæver den subjektive bestemmelse af πίστις Χριστοῦ Jesu *menneskelige* side. Imod al doketisk tankegang betones Jesu jordiske liv under korsets fortegn. Jesu trofasthed var på én gang udtryk for Guds troskab mod mennesket og menneskets troskab mod Gud (Hays 2002a, xxxi). Kristi trofasthed har imidlertid *inkorporativ* karakter (*ibid.*, xxix). Dvs. at når mennesket deltagende i Kristus, tages det ind i hans πίστις og omformes deraf. I forlængelse af 2,20 må det gælde, at de, der lever *i Kristus*, lever et liv formet af Kristi egen trofasthed gennem kors og død til opstandelse og nyskabelse. Livet *i Kristus* handler derfor om *ligedannelse* med Kristus (Hooker 1989, 342).

7.2.3.c *Forholdet mellem kristologi og soteriologi*

Desuden peger Hays på en tredje implikation: Den største svaghed i den traditionelle forståelse af retfærdiggørelse hos Paulus (inkl. en objektiv forståelse af πίστις Χριστοῦ) er, at den ikke lader nogen tydelig forbindelse mellem kristologi og retfærdiggørelseslære skinne frem. Subjektivbestemmelsen giver derimod mulighed for at se en nær sammenhæng mellem Kristi gerning og retfærdiggørelsen, idet retfærdiggørelse netop sker ud fra Kristi trofaste lidelse og død (2002b, 293; jf. 2002a, xxix).

Ligesom det participatoriske *framework* kan ses som et argument for subjektivtolkningen, kan denne tolkning ses som en understregning af, at *participation i Kristus* er den grundlæggende soteriologiske kategori hos Paulus. Retfærdiggørelse er derfor ikke et spørgsmål om *tro på Kristus*, men om *delagtighed i Kristi trofasthed*.

²⁷ David Stubbs overvejer, om ikke den største modstand mod den nye forståelse af Paulus' soteriologi (herunder den subjektive tolkning af πίστις Χριστοῦ) ligger i det, at participationskategorien er så fremmed for moderne tankegang (2008, 156f).

7.2.4 Subjektivtolkningens teologiske vægt

Et spørgsmål trænger sig nu på: *Hvilken teologisk vægt har den subjektive tolkning?* Er førnævnte implikationer *absolut afhængige* af en subjektiv forståelse af πίστις Χριστοῦ, eller kan de fastholdes som aspekter i en Galaterbrevsteologi også uden denne forståelse?

7.2.4.a Det guddommelige initiativ

Den subjektive tolkning er uden tvivl vægtig, når det kommer til at understrege Guds handlen i retfærdiggørelsen, ikke mindst fordi formuleringen er så fremtrædende i nøgleverset 2,16. Imidlertid er den guddommelige handlens prioritet ikke udelukket i et ikke-subjektivt paradigme. *Kristi* afgørende betydning i retfærdiggørelsen kommer til udtryk allerede i 2,17, og desuden gør 3,8 det helt klart, at *Gud* er den, der retfærdiggør mennesket, dvs. at han er den aktive part i retfærdiggørelsen. Træder vi ud af den eksplicite retfærdiggørelseskontekst, ser vi endvidere, at det for Paulus er et hovedanliggende at understrege Guds troskab mod og opfyldelse af sine løfter (3,14-29). Det guddommelige initiativ undermineres derfor på ingen måde af en ikke-subjektiv læsning af πίστις Χριστοῦ, blot bliver temaet mere prominent, ja, nærmest altoverskyggende, hvis πίστις Χριστοῦ og de yderligere πίστις-forekomster tages som referencer til Guds handlen i og med Kristi trofasthed.

7.2.4.b Et Kristus-formet liv

Med en subjektiv oversættelse af πίστις τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ i 2,20, bliver det muligt at forstå participationen i Kristus som en transformation af menneskets "jeg". Menneskets liv er Kristi liv, idet mennesket forvandles *ind i* og *ud af* Kristi trofasthed. Subjektivtolkningen i dette vers fremhæver således de transformative implikationer af participationen. Selve tanken om forvandling eller ligedannelse er dog ikke fremmed for resten af Galaterbrevet. Tænk blot på talen om *livet i Ånden* og *Åndens frugter* i 5,22-25, som blot er et andet udtryk for talen om ligedannelse med Kristus (Hooker 1989, 342).

2,20 inkluderer en distinkt nuance af forvandlingsaspektet, nemlig, at det Kristus-formede liv også er et *korsformet* liv. Det, at Kristus har givet sig selv hen for os, er også fortegnet for *livet i Kristus*. Paulus kan således i 2,19 sige, at han er blevet *korsfæstet* med Kristus. Korsmetaforen forekommer også i 5,24, hvor der tales om at korsfæste kødet, og det korsformede aspekt bliver helt tydeligt i 6,12-17, hvor Kristi kors (6,12.14) og Kristi sårmærker (6,17) hører hjemme i konteksten for *ny skabelse* (6,14).

Betoningen af det Kristus-formede liv kan med god ret siges at være en implikation af en subjektiv tolkning af πίστις Χριστοῦ-formuleringen i 2,20, men den følger imidlertid også af andre passager i brevet. Vi finder altså, at den subjektive tolkning ikke er afgørende for, at dette teologiske aspekt kan fastholdes.

7.2.4.c Forholdet mellem kristologi og soteriologi

Når det gælder forholdet mellem Paulus' kristologi og hans lære om retfærdiggørelse, kan man sætte spørgsmålstejn ved, om linket mellem kristologi og δικαιο-terminologi i Galaterbrevet helt *forsvinder*, hvis genitivkonstruktionen ikke oversættes subjektivisk. Kaster vi igen vores blik på 2,17 og dens tale om retfærdiggørelse *i Kristus*, er det vanskeligt at komme uden om, at retfærdiggørelseslære og kristologi også her er forbundet med hinanden. Ganske vist er det ud fra 2,17 svært at se, *præcis* hvilken rolle Kristus har i retfærdiggørelsen, men selv med en subjektiv tolkning af

πίστις Χριστοῦ i 2,16, er det billede, der tegner sig af relationen mellem Kristi gerning og retfærdiggørelsen, yderst tåget. Udtrykket ”Kristi trofasthed” giver i sig selv ingen nærmere udfoldelse af den soteriologiske betydning af Kristi gerning, og formuleringen indeholder ingen eksplicit forsoningslære.²⁸ Det er dog åbenlyst, at subjektivtolkningen er med til at understrege, at der *er* tale om en forbindelse mellem Kristus og menneskets retfærdiggørelse.

Betydningen af udtrykket ”at retfærdiggøres i Kristus” (δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ) i 2,17 – og af den participatoriske kontekst i det hele taget – må ikke overses. Ved hjælp af participationskategorien fastholdes sammenhængen mellem kristologi og det soteriologiske koncept ”retfærdiggørelse”. Retfærdiggørelse må netop forstås ud fra talen om *participation i Kristus*. Men i givet fald er den afgørende faktor i betoningen af relationen mellem kristologi og soteriologi ikke så meget en subjektiv bestemmelse af πίστις Χριστοῦ som det grundlæggende participatoriske mønster hos Paulus, der skinner igennem i 2,17-20 – og at forstå forbindelsen mellem kristologi og soteriologi som en implikation af subjektivbestemmelsen *alene*, vil derfor være en klar overdrivelse.

7.3 Delkonklusion

Subjektivbestemmelsen integreres ofte i et større teologisk *framework*, som dog ikke *nødvendigtvis* kræver en bestemmelse i subjektive termer.

Den subjektive tolkning indebærer, at der lægges *accent* på teologiske temaer, som dog også fremhæves andetsteds i Galaterbrevet. Dermed ikke sagt, at den subjektive forståelse af πίστις Χριστοῦ er uden signifikans; tværtimod medvirker den til at fremhæve bestemte aspekter af Paulus' teologi. *Isoleret set* betegner subjektivtolkningen dog intet nybrud i forståelsen af Paulus' teologi.

28 Således må også Hays indrømme, at hans tolkning ikke på tilfredsstillende måde kan belyse den indre forbindelse mellem kristologi og retfærdiggørelseslære (2002b, 293).

8 Konklusion

8.1 Plausibilitet

Den subjektive bestemmelse af πίστις Χριστοῦ i Galaterbrevet er blevet belyst ud fra lingvistiske, eksegetiske og teologiske perspektiver, og vi kan nu drage følgende konklusioner:

1) Ud fra fortolkningshistorien samt forekomsterne af πίστις + genitiv i *corpus Paulinum* ses det, at subjektivtolkningen er en *mulig* tolkning. Dog står en undersøgelse af den syntaktiske kontekst for πίστις Χριστοῦ tvivl om dens *sandsynlighed*.

2) Det tungeste skyts for den subjektive tolkning køres frem i den teologiske argumentation, og følgende centrale argumenter kan trækkes frem: a) Den *participatoriske* kontekst for 2,17-20 indikerer, at πίστις τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ i 2,20 må tolkes subjektivt. b) I 3,15-29 identificeres πίστις med σπέρμα, dvs. Kristus, og en kristologisk forståelse af πίστις samt en subjektiv tolkning af πίστις Χριστοῦ synes uundgåelig.

En lille, men prominent forekomst af verbet πιστεύειν bevirker imidlertid, at πίστις snarere må referere til menneskets tro end til Kristi trofasthed. Dels optræder verbet i to πίστις Χριστοῦ-vers (2,16 og 3,22), og dels synes dets tilstedeværelse i Genesis-citatet i 3,6 at spille en væsentlig rolle for forståelsen af kontekstens πίστις-terminologi.

Mens implikationerne fra 2,16 og særligt 3,6 synes at tippe forståelsen af πίστις Χριστοῦ i ikke-subjektiv retning, er det yderst vanskeligt at afvise en kristologisk tydning af 3,22-26 – og dermed denne passages vitale betydning for subjektivtolkningen. Derfor må denne tolkning fastholdes som en eksegetisk plausibel læsning af πίστις Χριστοῦ.

3) Teologisk kan den subjektive bestemmelse begrundes ud fra den modstilling mellem *menneskelig handlen* og *guddommelig indgriben*, som hævdes at være den grundlæggende antitese i den paulinske teologi, og desuden ud fra Paulus' *participatoriske soteriologi*. Dog følger en subjektiv tolkning ikke *med nødvendighed* af disse teologiske perspektiver.

Den eksegetiske undersøgelse samt de lingvistiske og teologiske indikationer peger samlet set på subjektivbestemmelsen som en *mulig* og *sandsynlig* tolkning af πίστις Χριστοῦ. Imidlertid giver både de lingvistiske betragtninger og diskussionen af de eksegetiske argumenter udtryk for svagheder i tolkningen, og dens plausibilitet står derfor ikke uanfægtet.

8.2 Implikationer

Følgende teologiske implikationer af den subjektive tolkning kan fremhæves:

- 1) Betoning af *det guddommelige initiativ* i retfærdiggørelsen
- 2) Identifikation af livet i Kristus med et *Kristus-formet* liv
- 3) Tydeliggørelse af *forbindelsen mellem kristologi og soteriologi*

De såkaldte ”implikationer” er imidlertid ikke i absolut forstand afhængige af en subjektiv forståelse af πίστις Χριστοῦ, og det er muligt at fastholde dem ud fra andre udsagn i Galaterbrevet. Tolkningen bidrager således til at *accentuere* og *fremhæve* disse teologiske aspekter.

Subjektivbestemmelsen betegner ikke noget *nybrud* i paulinsk teologi. Snarere fungerer den som en tilsyneladende integreret del af et bestemt teologisk *framework*, dog uden selv at være afgørende for opretholdelsen af dette *framework*. Tolkningen er i stand til at imødekomme og integrere selv de væsentligste teologiske indvendinger og viser sig således at være mindre kontroversiel end ofte antaget.

Selv om oversættelsen af πίστις Χριστοῦ som "Kristi trofasthed" intuitivt indvarsler en helt ny forståelse af Paulus' teologi, har den *i sig selv* kun begrænset teologisk tyngde.

9 Perspektivering

9.1 Videre studier

Ovenstående undersøgelse har belyst πίστις Χριστοῦ-problematikken ud fra et fokus på Galaterbrevet. Videre undersøgelser af syntagmet må bygge dels på eksegetiske analyser af de øvrige πίστις Χριστοῦ-tekster og πιστ-terminologien som helhed i *corpus Paulinum*, dels på indgående studier af Paulus' teologiske *framework*.

9.2 Et homiletisk perspektiv

Det har været uden for denne opgaves rækkevidde at afdække subjektivtolkningens implikationer på et praktisk-teologisk plan. Derfor vil vi til sidst – med et citat fra *Douglas Harink* – antyde et *homiletisk* perspektiv:

Preaching justification has little or nothing to do with preaching (human) faith; it has much to do with preaching faithful, active, bodily participation in God's work in Jesus Christ, through a way of life that corresponds to the pattern of Jesus Christ's own faithfulness, by taking up the way of the cross and eagerly waiting for God's vindication of the people of God and the whole creation in the coming resurrection. (2003, 257)

Ikke mindst i den etiske forkyndelse kan den subjektive bestemmelse af πίστις Χριστοῦ udgøre et vigtigt bidrag.

10 Bibliografier

10.1 Tekstudgaver

Bibelen: Den hellige Skrifts kanoniske Bøger. 1. udgave. 1992. København: Det Danske Bibelselskab

Elliger, Karl og Wilhelm Rudolph. 1997. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. 5. udgave. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft

NET Bible. <http://net.bible.org> (lokaliseret 31. maj 2011)

Nestle, Eberhard *et al.* 2001. *Novum Testamentum Graece*. 27. udgave, 3. oplag. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft

10.2 Samlet bibliografi

Bauer, Walter og Frederick William Danker. 2000. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. 3. udgave. Chicago og London: University of Chicago Press

Bird, Michael F. 2009. "Introduction: Problems and Prospects for a New Testament Debate" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 1-11

Campbell, Douglas A. 1994. "Romans 1:17 – A *Crux Interpretum* for the ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ Debate". *Journal of Biblical Literature* 113.2, 265-285

-----, 2009. *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company

Caneday, Ardel B. 2009. "The Faithfulness of Jesus Christ as a Theme in Paul's Theology in Galatians" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 185-205

Dunn, James D.G. 2002. "Once More, ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ" i: *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*. Richard B. Hays. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 249-271

-----, 2008. "ΕΚ ΠΙΣΤΕΩΣ: A Key to the Meaning of ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ" i: *The Word Leaps the Gap: Essays on Scripture and Theology in Honor of Richard B. Hays*. Red. af J. Ross Wagner, C. Kevin Rowe og A. Katherine Grieb. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 351-366

Dunnill, John. 1998. "Saved by Whose Faith? – The Function of πίστις Χριστοῦ in Pauline Theology". *Colloquium* 30.1, 3-25

Easter, Matthew C. 2010. "The *Pistis Christou* Debate: Main Arguments and Responses in Summary". *Currents in Biblical Research* 9.1, 33-47

- Elliott, Mark W. 2009. "Πίστις Χριστοῦ in the Church Fathers and Beyond" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 277-289
- Harink, Douglas K. 2003. *Paul among the Postliberals: Pauline Theology beyond Christendom and Modernity*. Grand Rapids: Brazos Press
- Harrisville, Roy A., III. 1994. "ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ: Witness of the Fathers". *Novum Testamentum* 36.3, 233-241
----- 2006. "Before ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ: The Objective Genitive as Good Greek". *Novum Testamentum* 48.4, 353-358
- Hays, Richard B. 2002a. *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company
----- 2002b. "Πίστις and Pauline Christology: What Is at Stake?" i: *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 272-297
- Hooker, Morna D. 1989. "ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ". *New Testament Studies* 35.3, 321-342
- Howard, George. 1992. "Faith of Christ". *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 2: D-G. New York: Doubleday, 758-760
- Hultgren, Arland J. 1980. "The *Pistis Christou* Formulation in Paul". *Novum Testamentum* 22.3, 248-263
- Hunn, Debbie. 2006. "ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ in Galatians 2:16: Clarification from 3:1-6". *Tyn-dale Bulletin* 57.1, 23-33
----- 2009. "Debating the Faithfulness of Jesus Christ in Twentieth-Century Scholarship" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 15-31
- Lee, Jae Hyun. 2008. "Against Richard B. Hays's 'Faith of Jesus Christ'". *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 5, 51-80
- Martyn, J. Louis. 1997. *Galatians: A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible, vol. 33A). New York: Doubleday
----- 2000. "The Apocalyptic Gospel in Galatians". *Interpretation* 54.3, 246-266
- Matlock, R. Barry. 2000. "Detheologizing the ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ Debate: Cautionary Remarks from a Lexical Semantic Perspective". *Novum Testamentum* 42.1, 1-23
----- 2002. "'Even the Demons Believe': Paul and πίστις Χριστοῦ". *The Catholic Biblical Quarterly* 64.2, 300-318
----- 2003. "ΠΙΣΤΙΣ in Galatians 3.26: Neglected Evidence for 'Faith in Christ'?" *New Testament Studies* 49.3, 433-439
----- 2007. "The Rhetoric of πίστις in Paul: Galatians 2.16, 3.22, Romans 3.22, and Philippians 3.9". *Journal for the Study of the New Testament* 30.2, 173-203

- . 2009. "Saving Faith: The Rhetoric and Semantics of πίστις in Paul" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 73-89
- Porter, Stanley E. og Andrew W. Pitts. 2009. "Πίστις with a Preposition and a Genitive Modifier: Lexical, Semantic, and Syntactical Considerations in the πίστις Χριστοῦ Discussion" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 33-53
- Sanders, E.P. 1977. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*. London: SCM Press Ltd.
- Schreiner, Thomas R. 2010. *Galatians* (Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament, vol. 9). Grand Rapids: Zondervan
- Seifrid, Mark A. 2009. "The Faith of Christ" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 129-146
- Silva, Moisés. 2004. "Faith Versus Works of Law in Galatians" i: *Justification and Variegated Nomism, vol. 2: The Paradoxes of Paul*. Red. af D.A. Carson, Peter T. O'Brien og Mark A. Seifrid. Tübingen: Mohr Siebeck, 217-248
- Stubbs, David L. 2008. "The Shape of Soteriology and the *Pistis Christou* Debate". *Scottish Journal of Theology* 61.2, 137-157
- Ulrichs, Karl Friedrich. 2007. *Christusglaube: Studien zum Syntagma πίστις Χριστοῦ und zum paulinischen Verständnis von Glaube und Rechtfertigung*. Tübingen: Mohr Siebeck
- Wallis, Ian G. 1995. *The Faith of Jesus Christ in Early Christian Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press
- Watson, Francis. 2009. "By Faith (of Christ): An Exegetical Dilemma and Its Scriptural Solution" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 147-163
- Williams, Sam K. 1987. "Again *Pistis Christou*". *The Catholic Biblical Quarterly* 49.3, 431-447
- . 1989. "The Hearing of Faith: ΑΚΟΗ ΠΙΣΤΕΩΣ in Galatians 3". *New Testament Studies* 35.1, 82-93

10.3 Fra fællespensum

- Dunn, James D.G. 2008. "ΕΚ ΠΙΣΤΕΩΣ: A Key to the Meaning of ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ" i: *The Word Leaps the Gap: Essays on Scripture and Theology in Honor of Richard B. Hays*. Red. af J. Ross Wagner, C. Kavin Rowe og A. Katherine Grieb. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 351-366
- Hays, Richard B. 2002b. "Πίστις and Pauline Christology: What Is at Stake?" i: *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 272-297
- Martyn, J. Louis. 2000. "The Apocalyptic Gospel in Galatians". *Interpretation* 54.3, 246-266
- Schreiner, Thomas R. 2010. *Galatians* (Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament, vol. 9). Grand Rapids: Zondervan

10.4 Selvvalgt litteratur

(Sidetal i kantede parenteser angiver tekstuddrag)

- Campbell, Douglas A. 2009. *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, [838-882] 45
- Dunn, James D.G. 2002. "Once More, ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ" i: *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*. Richard B. Hays. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 249-271 23
- Easter, Matthew C. 2010. "The *Pistis Christou* Debate: Main Arguments and Responses in Summary". *Currents in Biblical Research* 9.1, 33-47 15
- Elliott, Mark W. 2009. "Πίστις Χριστοῦ in the Church Fathers and Beyond" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 277-289 13
- Hays, Richard B. 2002a. *The Faith of Jesus Christ: The Narrative Substructure of Galatians 3:1-4:11*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, [xxi-lii; 119-162] 76
- Hooker, Morna D. 1989. "ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ". *New Testament Studies* 35.3, 321-342, [321-323; 341-342] 5
- Howard, George. 1992. "Faith of Christ". *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 2: D-G. New York: Doubleday, 758-760 3
- Hunn, Debbie. 2006. "ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ in Galatians 2:16: Clarification form 3:1-6". *Tyn-dale Bulletin* 57.1, 23-33 11
- Lee, Jae Hyun. 2008. "Against Richard B. Hays's 'Faith of Jesus Christ'". *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 5, 51-80, [71-80] 10

Martyn, J. Louis. 1997. <i>Galatians: A New Translation with Introduction and Commentary</i> (The Anchor Bible, vol. 33A). New York: Doubleday, [251-260; 263-280; 286-289]	32
Matlock, R. Barry. 2000. "Detheologizing the ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ Debate: Cautionary Remarks from a Lexical Semantic Perspective". <i>Novum Testamentum</i> 42.1, 1-23	23
-----, 2002. "Even the Demons Believe": Paul and πίστις Χριστοῦ". <i>The Catholic Biblical Quarterly</i> 64.2, 300-318	19
-----, 2003. "ΠΙΣΤΙΣ in Galatians 3.26: Neglected Evidence for 'Faith in Christ?'" <i>New Testament Studies</i> 49.3, 433-439	7
-----, 2009. "Saving Faith: The Rhetoric and Semantics of πίστις in Paul" i: <i>The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies</i> . Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 73-89, [73-75; 81-89]	12
Seifrid, Mark A. 2009. "The Faith of Christ" i: <i>The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies</i> . Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 129-146, [129-137; 143-146]	13
Silva, Moisés. 2004. "Faith Versus Works of Law in Galatians" i: <i>Justification and Variegated Nomism, vol. 2: The Paradoxes of Paul</i> . Red. af D.A. Carson, Peter T. O'Brien og Mark A. Seifrid. Tübingen: Mohr Siebeck, 217-248, [217-220; 227-248]	26
Stubbs, David L. 2008. "The Shape of Soteriology and the <i>Pistis Christou</i> Debate". <i>Scottish Journal of Theology</i> 61.2, 137-157	21
Watson, Francis. 2009. "By Faith (of Christ): An Exegetical Dilemma and Its Scriptural Solution" i: <i>The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies</i> . Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 147-163	17
Williams, Sam K. 1987. "Again <i>Pistis Christou</i> ". <i>The Catholic Biblical Quarterly</i> 49.3, 431-447	17
-----, 1989. "The Hearing of Faith: ΑΚΟΗ ΠΙΣΤΕΩΣ in Galatians 3". <i>New Testament Studies</i> 35.1, 82-93	12
I alt:	400

10.5 Supplerende litteratur

(Sidetal i kantede parenteser angiver tekstuddrag)

- Bauer, Walter og Frederick William Danker. 2000. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. 3. udgave. Chicago og London: University of Chicago Press
- Bird, Michael F. 2009. "Introduction: Problems and Prospects for a New Testament Debate" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 1-11

- Campbell, Douglas A. 1994. "Romans 1:17 – A *Crux Interpretum* for the ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ Debate". *Journal of Biblical Literature* 113.2, 265-285
- , 2009. *The Deliverance of God: An Apocalyptic Rereading of Justification in Paul*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, [1144-1163]
- Caneday, Ardel B. 2009. "The Faithfulness of Jesus Christ as a Theme in Paul's Theology in Galatians" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 185-205
- Dunnill, John. 1998. "Saved by Whose Faith? – The Function of πίστις Χριστοῦ in Pauline Theology". *Colloquium* 30.1, 3-25
- Harink, Douglas K. 2003. *Paul among the Postliberals: Pauline Theology beyond Christendom and Modernity*. Grand Rapids: Brazos Press
- Harrisville, Roy A., III. 1994. "ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ: Witness of the Fathers". *Novum Testamentum* 36.3, 233-241
- , 2006. "Before ΠΙΣΤΙΣ ΧΡΙΣΤΟΥ: The Objective Genitive as Good Greek". *Novum Testamentum* 48.4, 353-358
- Hultgren, Arland J. 1980. "The *Pistis Christou* Formulation in Paul". *Novum Testamentum* 22.3, 248-263
- Hunn, Debbie. 2009. "Debating the Faithfulness of Jesus Christ in Twentieth-Century Scholarship" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 15-31
- Matlock, R. Barry. 2007. "The Rhetoric of πίστις in Paul: Galatians 2.16, 3.22, Romans 3.22, and Philippians 3.9". *Journal for the Study of the New Testament* 30.2, 173-203
- Porter, Stanley E. og Andrew W. Pitts. 2009. "Πίστις with a Preposition and a Genitive Modifier: Lexical, Semantic, and Syntactical Considerations in the πίστις Χριστοῦ Discussion" i: *The Faith of Jesus Christ: Exegetical, Biblical, and Theological Studies*. Red. af Michael F. Bird og Preston M. Sprinkle. Milton Keynes: Paternoster og Peabody: Hendrickson Publishers, 33-53
- Sanders, E.P. 1977. *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*. London: SCM Press Ltd.
- Ulrichs, Karl Friedrich. 2007. *Christusglaube: Studien zum Syntagma πίστις Χριστοῦ und zum paulinischen Verständnis von Glaube und Rechtfertigung*. Tübingen: Mohr Siebeck
- Wallis, Ian G. 1995. *The Faith of Jesus Christ in Early Christian Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press